

Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Történettudományi Intézet
Régészet Tanszék

Szabó Antal

**Késő császárkori temetkezési szokások a valeriai limes mentén
(Lussonium késő császárkori temetőjének alapján)**

Doktori (Ph.D.) értekezés tézisei

PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola

Vezető: Dr. Pálné Kovács Ilona

Ókortörténeti Program: A Kárpát-medence és az antik világ népeinek története, kultúrája és
kapcsolataik az ókorban

Programvezető: Dr. Grüll Tibor

Témavezető:

Dr. Vaday Andrea – Dr. Fazekas Ferenc

PÉCS

2023

Lussonium temetője a pannoniai késő császárkori temetők viszonylatban új információforrásnak számít, a feltárások csupán bő évtizede kezdődtek a lelőhelyen, ahol az a szerencsés körülmény adódott, hogy a temető feltárását tervásatás keretében lehetett megvalósítani. Így a feltárás és a dokumentálás lehetővé tette a pontosabb megfigyeléseket és ezek összevetését más, feltárt temetők jellegzetességeivel és anyagával. A késő császárkori temetkezési szokások vizsgálatának fókuszát ezért erre a temetőjére helyeztem, amelyet kiegészítenek a címben jelzett térség korábban feltárt és dokumentált temetői.

A pannoniai késő császárkori temetőket számos nézőpontból kell – és lehet is – elemezni időben és térben egyaránt, sok esetben azonban alapvető probléma a lelőhelyek különböző színvonalú, sokszor információ-vesztést jelentő dokumentáltsága. Így számos esetben szükség lehet a temetők újraértékelésére, ezzel együtt az eredmények pontosítására, és új kontextusokban való elhelyezésére. Emiatt szükséges a téma lehatárolása. Erre kiváló lehetőséget biztosít a földrajzi szűkítés, amely jelen esetben Valeria provincia keleti részének limes menti területét jelenti. Ez a választás biztosítja azt, hogy tágabb kronológiai határokon belül lehessen vizsgálni a régiót, ugyanakkor az észlelt jelenségek összevetése a régió egyéb területeivel lehetőséget kínál arra, hogy kiemeljük azon specifikus elemeket, amelyek a katonai táborok mellett lévő temetők esetében kimutathatók. A temetők összevetése, a temetkezési szokások fókuszba állítása a kora- és középső császárkori időszakát illetően már megvalósult,¹ a késő császárkori temetkezési szokásokat bemutató munkára viszont mindmáig nem került sor.

Disszertációmban a hangsúlyt nem a tárgyak anyagközlésére, hanem a jelenségek vizsgálatára és értelmezésükre helyeztem. A hangsúly áthelyezését több dolog is szükségessé tette. A leletanyag közlése nem ad választ arra a kérdésre, miért került bele az adott tárgy a sírba, csupán egy már meglévő tény dokumentál és értelmez. Másrészt a sírok meghatározott hányada tárgyak nélküli. A sírrablások és antropogén hatások így a pontos datálást, az etnikum illetve a társadalmi hovatartozást a korábban használt módszerekkel nem teszik lehetővé, noha a temetkezési szokások vizsgálhatók ezeknél a síroknál is.

Lussonium késő császárkori temetőjének kapcsán meg kell jegyezni, hogy a temetőben rendkívül magas a bolygatott, illetve megrongált temetkezések száma, így esetükben nem zárhatjuk ki a nagyobb információ veszteséget. Ebből az következik, hogy a sírok, illetve a megmaradt leletanyag összetétele és darabszáma nem éri el, csak közelíti a tipikus és jellemző

¹ ld: Márton A.: Les pratiques funéraires en Pannonie de l'époque augustéenne à la fin du 3e siècle. Archaeopress Roman Archaeology 62. 2019.

mennyiséget, mindenesetre azon a határérték alatt van, amely esetén nem lehet hiteles, relatív statisztikai elemzéseket csinálni. A feldolgozás során így – bár az a Lussoniumban előkerült sírokon (temetőrészleten) alapszik, – az információcsökkentő tényezők miatt elengedhetetlen a hasonló korú limes menti táborok temetőjének vizsgálata és az eredmények összehasonlítása.

Lussonium temetőjének összehasonlító vizsgálatára így 2 temetőt választottam ki a valeriai limes mentén, Ulcisia és Solva temetőjét. Ulcisia egy Lussoniumhoz hasonló jelentőségű határerőd, a késő császárkori sírok ugyanúgy az egykori vicus területének egy részén kerültek elő, temetőjének eddigi feltárásából pedig Lussonium temetőjéhez hasonló sírszám került elő. Solva kiválasztását az indokolta, hogy a késő császárkori erőd és a késő császárkori vicus temetője egymástól külön helyezkedik el, így a 2 temető alkalmas egy összehasonlító vizsgálat elvégzésére is Lussonium temetőjének azon értelmezése szempontjából, hogy a temetőt a katonaság és a polgári lakosság közösen használta.

Az összehasonlító elemzés egyes szempontjainál (úgy, mint sírtípus, irány, nemek megoszlása stb.) a statisztikai elemzés módszerét választottam, hogy az összefüggések könnyebben felismerhetővé váljanak és a melléklet nélküli sírok is jelentőséget nyerjenek.

Lussonium késő császárkori temetője

Lussonium késői temetőjét az erődötől ÉNy-ra fekvő domboldaldalban létesítették. Az előkerült leletanyag alapján, a római időszakban a 4. század elejétől a 4. század végéig/az 5. század elejéig használták. A domb egy részére a 2. században az erődöt körülvevő katonai vicus terjedt ki. Bár a temető sírjai a vicus 2018-ban feltárt részén is előfordulnak, a sírok többsége ettől északi irányban fekszik. A temető és a vicus teljes kiterjedése sajnos még ismeretlen. Keleti irányban kétséget kizáróan előkerült a temető egykori használatának határa és a domb Ny-i részén is található egy É–D irányú széles, mély árok, amely nagy valószínűséggel a temető határát jelző árok volt. A domb déli részén, az egykori vicus területén a szórványosan jelentkező sírok szintén a temető határára utalnak ebben az irányban. É-i irányban viszont nem volt lehetőség feltárás végzésére, így a temető északi határa jelenleg is ismeretlen.

Az értékelés alapját így a 2009–2019 között feltárt 116 római kori sír adja, melyek kivétel nélkül a késő császárkori időszakra keltezhetőek. A temetkezések nagy része bolygatott volt, csupán 18 sír volt bolygatatlan, vagy olyan, melyet csak kis részben – a modern talajmunkák – bolygattak meg, de a váz csontjai anatómiai rendben maradtak. A bolygatottság magas aránya ellenére ugyanakkor 65 sír is tartalmazott viseleti- és/vagy használati tárgyakat, illetve mellékleteket. Így csupán 51 sír esetében beszélhetünk arról, hogy ezek – a keltezés, az

etnikum, valamint a társadalom-, és gazdaságtörténet szempontjából – önmagukban „információszegények”. Ez azonban nem jelent automatikusan információhiányt, ezek a sírok bizonyos szempontból éppen annyi információs értéket képviselnek, mint a tárgyakkal ellátott temetkezések.

A temető szerkezetét tanulmányozva szembetűnik, hogy bizonyos területek sírjai elkülönülnek egymástól. A temető Ny-i és K-i része között van egy nagyobb területet, ahol a sírok korábban megszokott sűrű előfordulása nem észlelhető, és egy É–D irányú árok mesterséges határvonalként két részre osztja a temetőt. Így az ettől az ároktól (és déli irányban húzott tengelyétől) nyugatra elterülő temetőrészlet az „A”, a keletre elterülő temetőrészlet a „B” megjelölést kapta. Az „A” temetőrészlet 73 sírból, a „B” temetőrészlet 43 sírből állt.

Lussonium temetőjének értékelését a sírmélységekkel kezdtem, mivel a temetkezési szokások vizsgálatánál fontos szempont a sír egykori mélységének megállapítása, adatokat szolgáltat a sírok szerkezetére, így a temetkezés értékelésére is. Az eredmények azt mutatták, hogy az „A” részben a sírok többsége a 30–75, és a 100–150 cm közötti mélység-kategóriába esik. Az első csoport sírjainak alacsony fekvése azonban nagy valószínűséggel nem a római kori talajszint változásának, hanem a sírt megrendelő kívánságának vagy a római sírásók tevékenységének köszönhető, ami azt jelenti, hogy nem dolgoztak átlagos sírmélységekkel, egyes sírokat mélyebbre, másokat kevésbé mélyre ástak. A „B” temetőrészlet esetében a kapott eredmények nagyobb hibaszázalékkal dolgozhatók fel, de valószínűnek tűnik, hogy itt, – a lejtős domboldal fekvésének ellenére – a sírok eredetileg sem voltak túl mélyre ásva.

A padkás sírok esetében olyan szignifikáns eltéréseket láthatunk, amely akár a két temetőrész elválasztását is indokolhatja. Megfigyelhetjük, hogy miközben az „A” temetőrészleten 73 sírből 47 padkás volt, a „B” temetőrészlet esetében elenyésző a padkával ellátott sírok száma, csupán 8 db a 43 sírből. Ez még úgy is nagyon alacsony arányszám, hogy a jelenség az esetek egy részében feltételezhetően a „B” területen elhelyezkedő alacsonyabb fekvésű sírok magasabb számának is köszönhető. Annál is inkább, mert a két terület közötti szignifikáns eltérés mutatkozik akkor is, ha a padkás sírok előfordulását csoportokra bontva vizsgáljuk. Ebben az esetben azt látjuk, hogy a „B” temetőrészlet mélyebb fekvésű sírjai közül – ahol az „A” területen 12 sírből mindössze 1 volt padka nélküli – itt egyik sem rendelkezik padkával. Így – bár összességében helytállónak tűnik az a megállapítás, hogy a sírpadkák létesítésének az esetek egy részében funkcionális oka van – nem zárhatjuk ki a padkák kialakításának rituális okait sem. Különösen igaz ez akkor, ha a sekélyebb sírok – bár alacsony számú, de létező – padkával való ellátottságát is figyelembe vesszük, valamint megvizsgáljuk az épített sírokat is. Az „A” temetőrészleten, az épített sírok minden esetben rendelkeztek

padkával, a „B” temetőrészleten viszont az épített sírok esetében is ugyanaz a tendencia figyelhető meg, mint a földsírok esetében, vagyis a 6 esetből csupán 1 alkalommal látták el padkával a sírt.

A sírok irányítását vizsgálva a temetőben, első pillantásra is szembeötlő a K – Ny irányítású esetek túlsúlya, mely a sírok 70,5 %-át jelenti. A képet az sem árnyalja jelentősen, ha csak azt az 51 temetkezést vizsgáljuk, amelyekben a váz tájolása is megállapítható, ebben az esetben a sírok 64,5%-a Ny – K tájolású.

Mint korábban is említettem már, a Lussonium temetőjében feltárt 116 sír közül csak 18 esetben található rabolatlan sírok, a többi 98 sír bolygatott és rabolt volt. Amennyire a sírok feltárása közben szerzett adatokból meg lehetett állapítani, a sírok kirablása minden esetben a holttest teljes felbomlása után történt, de nem minden esetben lehet megállapítani, hogy a sír kirablása még a császárkorban, vagy az ezt követő korszakokban történt-e meg. A rendelkezésre álló adatok vizsgálata után a sírok kifosztásának idejét illetően arra a megállapításra jutottam, hogy – bár a sírablások nem egy adott időpontban, hanem folyamatosan és rendszeresen zajlottak – a sírok nagy részét – több mint egyharmadát - már a római időszak végén, vagy legalábbis nem sokkal utána kifosztották. A rabolt sírok kifosztásának másik időpontja valószínűleg a népvándorlás korában, illetve az Árpád korban következhetett be. Előbbi esetet az erődbe bizonyíthatóan beköltözött népesség indokolhatja. Az Árpád kori sírok esetében pedig kijelenthető, hogy noha egy esetben sem vágtak el római kori sírokat, mégis a betöltésben talált római kori edénytöredékek arra utalnak, hogy megbolygatták a korábbi temetkezéseket. Végezetül a sírok bolygatásának időpontját és okát illetően a modern kori rablásokat is meg kell említenünk, az elsőként feltárt sírok területén a telektulajdonosok elmondása szerint rendszeresen zajlott „kincskereső” tevékenység.

A sírokban elhelyezett személyek nem- és életkor megoszlását vizsgálva Lussonium temetőjében bármilyen elemzés fals eredményeket hozott volna, hiszen a 116 temetkezés közül csupán 61 rendelkezett információval az elhunytak nemét vagy életkorát tekintve. Egy tekintetben azonban valamivel információdúsabb helyzet alakult ki, hiszen a gyermeksírok a csontok hosszúsága és a sír kisebb mérete alapján viszonylag nagy biztonsággal elkülöníthetők, ezek a temető sírjainak 22%-át alkották. Ez az arányszám a késő császárkori temetők vonatkozásában nem nevezhető kiugrónak, azonban plusz információt eredményezett, amikor a két temetőrész közötti különbségeket vizsgáltam. Az "A" részen nagyjából egyenletes volt a férfi – női sírok aránya és a 73 sírből „mindössze” 10 volt a gyerek-, és 4 a nő gyerekekkel való kettős temetkezése. Ez azt jelenti, hogy „csak” minden 5. sírban található gyermek-temetkezés.

A „B” temetőrészlet esetében ez az arány sokkal magasabb, csaknem minden 3. sírban fordult elő gyerek az itt elhelyezett 43 temetkezésből.

A sírtípusok között az épített sírok a leglátványosabbak, Lussonium késő császárkori temetőjében 22 ilyen temetkezés került elő, vagyis a sírok csaknem 20%-a. Ezek közül 1 kategóriával kiemelt terjedelemben foglalkoztam, a tegula-ágyas sírokkal. Ezek esetében a sírnak csupán „alja” van, viszont az utolsó tegulát ferdén kissé megemelik a sír építéskor, így ágyformát nyer el a konstrukció. Itt rögtön adódik a kérdés, hogy ennek a formának rituális szerepe lehetett-e, vagyis beszélhetünk-e „halotti ágyról”, vagy csupán egyedi esetekről, véletlenről van-e szó. Lussoniumban ezzel kapcsolatban elsőként az épített sírokat vizsgáltam meg, hogy azokban megfigyelhető-e a halotti ágy maga, vagy esetleg annak egy "imitációja". Az adatokat vizsgálva a válasz határozott igen volt, vagyis a sírok egy részének kialakításakor az építők figyelmet fordítottak a sír aljának ágy-szerű kialakítására, tehát a jelenség nem a véletlen műve. Ugyanakkor szembevető volt, hogy jellemzően csupán a kő-, illetve a vegyes építésű sírok esetében beszélhetünk sírágyról, a tegulasírok között csupán két esetben fordult elő – mindkettő esetében magát az ágyat rakták ki tegulából, a sír maga egyszerű földsír volt.

Tegulából épített halotti ágyak nem csupán Lussoniumban fordulnak elő, a sort záró tegula fejtámla-szerű megemelkedése Sopianae, Solva és Tokod későrómai sírjai között is megfigyelhető volt és bizonyosnak tűnik, hogy még több más késő császárkori temetőben is megtalálhatók, azonban a korábbi feltárások publikációiban sajnos sok esetben is csak „téglasír” gyűjtőnéven nevezik a különböző típusú, tegulából épített sírokat.

A témát tovább vizsgálva adódik egy újabb kérdés, vajon jelen vannak-e ezek a halotti ágyak építetlen formában is, azaz tesznek-e a sírokba fából készült ágyakat, esetleg deszka fekvőlapot, a temetkezés részeként? Ennek tanulmányozásához egy olyan sírcsoport vizsgálata vitt közelebb, melyekből fa-maradványok kerültek elő, így a fa-szerkezet megléte a sírban nem csupán a szögek előfordulásán alapul. Az ilyen sírok interpretációja általánosan koporsós sír, azonban Lussonium esetében érdemes számításba venni azt a – épített sírok esetében már megfigyelt – jelenséget is, hogy a temetkezések egy részében az elhunyt számára halotti ágyat alakítanak ki. Az adatok vizsgálata azt az eredményt hozta, hogy csupán egy esetben lehetünk teljesen biztosak a fa ágy meglétében, ezen kívül egy másik esetben a megmaradt maradványok valószínűleg szintén fa ágy lábára utalnak. Ez ugyan nem sok, de a szokás jelenléte kimutatható. Nem szabad elfelejteni azt sem, hogy az épített kivittel megegyezően, egyszerű deszkalap is funkcionálhat halotti ágyként a földsírokban.

Lussonium késő császárkori temetőjének összehasonlító vizsgálata

A temetőt Ulcisia és Solva castellumának, illetve vicusának temetőjével hasonlítottam össze, de figyelembe kell venni két fontos tény is az elemzéssel kapcsolatban.

Elsőként azt, hogy a vizsgált temetőknek a halmazban elfoglalt aránya nem azonos. Ha az összes sírszámához viszonyítunk, akkor azt látjuk, hogy a 4 temető 655 sírjából 335 egyedül az esztergomi Bánomi I. számú temetőből származik, ami így az összes esetszám több mint 50%-át teszi ki. Az eredményeket így torzítani fogja a castellum temető arányszáma, hiszen a magas sírszám miatt az ott tapasztalt jelenségek túlságosan nagy befolyással lesznek a temetkezések egészére nézve. Így az összes esetszám ismertetése mellett – vagy helyett – közöltem az egyes lelőhelyeken előforduló gyakorisági arányt is, hogy az esetlegesen előforduló kilengések hatása kiküszöbölhető legyen. Másodsorban figyelembe kell venni azt a tény, hogy az elemzés egyik alapvetése a vizsgált temetők azonos szokásrendje a temetkezések terén. Mind a 4 temető a késő császárkor időszakából származik és mindegyik katonai tábor mellett, egy korábbi vicus területén helyezkedik el, de amennyiben a vizsgált területek között eltérések vannak, az természetesen módosíthatja a kialakult képet.

A sírok kialakítása sajnos csak Lussonium esetében volt elemzésre alkalmas, a többi temető dokumentációjában esetleges a sírmélységek közlése, a közölt adatokat pedig többségükben olyan nagy határral adták meg, hogy alkalmatlanok voltak az elemzésre.

A padkás sírok előfordulása a vizsgált temetőkben nem nevezhető gyakori jelenségnek. Ulcisia esetében a padkás sírok elenyésző számával találkozunk, s szintén csekély az előfordulásuk Solva két temetőjében, ha a sírok számához viszonyítjuk őket. Lussoniumban azonban több padkás sír került elő, mint a másik három temetőben összesen – különösen az „A” temetőrészletben, melyet a sírkamrák előfordulása miatt akár a temető központi részének is tarthatunk.

A lussoniumi esetről kiindulva azonban – különösen abból a tényből, hogy a padkák az épített sírok egy részében is jelen vannak – nem csak az feltételezhető, hogy a padkák kialakításának rituális oka is lehetett a funkcionális ok mellett, hanem az is, hogy ez esetleg regionális lehetett. Különösen akkor, ha az előforduló padkás sírok sírtípusonként való előfordulását Solva két temetőjében is megnézzük. A vicus temetőjében ugyan nem, de a castellum temetőből a kevés padkás sír ellenére is több esetben kerültek elő olyan téglasírok, melyek padkával rendelkeztek. Lussonium temetőjében az is feltűnő jelenség volt, hogy a padkás sírok ugyan nem alkottak zárt csoportot, de a padka nélküli sírok jelentős hányada az „A” temetőrészletben egymáshoz közel helyezkedett el – ami egyértelműen csoportba rendeződésre utal.

A sírok irányítását vizsgálva szembevetendő, hogy a 4 temetőben bizonyos irányok elsőbbséget élveznek a többiekkel szemben. Lussonium és Ulcisia esetében a Ny – K irányítás a domináns, Solva vicusában közel azonos a DNy – ÉK, illetve a K – Ny irányítás, a castellum temetőjében azonban már a DNy – ÉK és az ÉNy – DK irány a szignifikáns. Az adatokból egyértelműen látszik a K – Ny irányítású sírok dominanciája, de az egyes területek közötti eltérések vizsgálata – különösen az, hogy a sírok tájolása és irányítása a terület római kori uralma alatt miként változott – nagyobb vizsgálati területet igényelne, mint ami a disszertáció jelenlegi kerete.

A négy temető közül csupán az esztergomi esetekben áll rendelkezésre a sírok antropológiai vizsgálata, ami első pillanatra megkérdőjelezi a nemek vizsgálatának létjogosultságát, mégis a vizsgálható eseteket érdemesnek gondoltam közzétenni.

A nemek összetétele közel azonos a temetők vizsgálható eseteiben. Ez a katonai táborok mellett lévő temetőkben sem meglepő, ha arra gondolunk, hogy a késő császárkori időszakban a katonák családjai is beköltöztek a katonai létesítménybe. Érdemesnek tartottam ugyanakkor megvizsgálni az életkor megoszlását is, amellyel kapcsolatban pontosabb képet kaphatunk, hiszen a gyereksírok viszonylag nagy biztonsággal elkülöníthetők a többitől. Az összes esetszámot nézve, a gyerekek aránya 27% a felnőtt sírokéhoz képest, ami nagyjából meg is felel az egyes temetőkre bontott képnek – vagyis körülbelül a sírok negyede. Ha azonban a disszertációban részletesen tárgyalt reprezentáció kifejeződésének jeleit keressük, azt láthatjuk, hogy a gyereketemkezések megkülönböztetését csak elvétve lehet észlelni a 4 temetőben. A kérdés vizsgálata természetesen csak abban az esetben releváns, ha feltételezzük, hogy a gyerekhalandóságot a hozzátartozók kiemelt gondossággal kezelik. Merész, de nem példa nélküli feltételezés lenne az a gondolat (különösen, ha a korai időszak Róma városi temetkezéseit nézzük), miszerint maga a sír kialakítása nem minden esetben játszott központi szerepet a reprezentációban, a gyász elsődleges kifejezésére más módot is alkalmaztak.

A már említett épített sírok aránya változó tendenciát mutat a vizsgált temetők között. Míg Lussoniumban és Solva vicusának temetőjében a temetkezések 19, illetve 23%-át teszi ki, addig Ulcisia és Solva castellum temetőjében egyaránt 45%-os gyakorisággal fordul elő. Ez alapján felmerülhet az a gondolat, hogy az épített sírok magas száma talán csak a katonai táborok temetőjéhez kötődik? Vagy esetleg csak egy olyan elkülönülő réteg rendszeresíti előnyben, amely akár társadalmi, akár vagyoni helyzetéből adódóan, a temetkezés ezen formáját preferálja? Ez utóbbi ellen szólhat, hogy Intercisa délkeleti temetőjében a földsírok összességében tehetősebb halottak végső nyughelyének számítottak, a Budaórsi vicus temetőjében viszont az látszik, hogy az épített sírok egyértelműen gazdagabbak a földsíroknál.

Utóbbi megállapítást azonban annak fényében kell értékelni, hogy Ottományi Katalin a sírok „gazdagságát” a nagyobb mellékletszámban, a szegénységét pedig a kevesebb mellékletszámban látta.²

Ami a temetkezésekben előforduló tárgyakat illeti, ezeket tárgycsoportokra bontva vizsgáltam mindegyik temetőben. A csoportokra bontást az indokolta, hogy a lussoniumi temető 116 sírjából mindössze 18 esetben található olyan sírok melyek esetében pontosan vizsgálhatók a temetkezésekben elhelyezett tárgyak, a többi esetben információvesztéssel kell számolnunk. Ez a differencia olyan nagy hibaszázalékot feltételez, ami a tárgyak vizsgálatát már önmagában megkérdőjelezné, azonban a rablások után számos lelet maradt a sírokban, így, ha a tárgyak önmagukban nem is, a tárgycsoportok – fenntartásokkal ugyan – de vizsgálhatók.

A tárgycsoportok megoszlását vizsgálva minden temetőben az ékszerek és a mellékletek dominanciája figyelhető meg – Lussonium és Solva castellum esetében kiugró mértékben.

A tárgycsoportok nemekkel való összevetése során minden temetőben a női temetkezések esetében figyelhető meg a sírmellékletként szánt tárgyak gyakoribb előfordulása – amit az ékszerek magasabb száma is jelez, de szignifikáns különbség figyelhető meg a nők által viselt ékszerek és a férfiak által viselt ruházati tárgyak előfordulása között is. Vagyis a nők még halálukban is fontosabbnak tartották kedvenc tárgyaik viselését. Természetesen ez a megállapítás csak annak tudatában lehet helytálló, hogy nem tételezünk fel vallási szándékot a viseleti tárgyak használatával-, vagy nem használatával kapcsolatban.

Ami az egyes tárgycsoportokon belüli megoszlást illeti, mind a négy temetőben az ékszerek közül a nyakláncok és a karperecek, a férfi viseleti tárgyak közül a fibulák és övcsatok, a használati tárgyak közül a kések, a mellékletek közül az érmek és az edények fordulnak elő legnagyobb gyakorisággal. Minden tárgytípus közül azonban az edények előfordulása tapasztalható legnagyobb gyakorisággal a sírokban, így ezzel a csoporttal külön is foglalkoztam.

A valeriai limes menti temetők adatainak elemzése után az volt látható, hogy az edénymellékletek még mindig részét képezik a temetkezési szokásoknak, azonban a temetők többségében kisebb számban, mint a kora császárkor időszakában. Ez azonban csak első látásra csökkenő tendencia. A kora császárkori időszak edénymellékletadási szokásait korábban Márton András is elemezte, aki doktori disszertációjában megállapította, hogy a 3. századra a csontvázas temetkezéseket már kevesebb kerámia edény kíséri, közülük is az italokhoz

² Ottományi K.: A budaörsi római vicus temetője. (Régészeti Tanulmányok). Bp, 2016. 187-188.

kapcsolódó formák a legfontosabbak, de nem ritkák még az étkezéshez kapcsolódó formák sem, csupán a tároló- és konyhai edények fordulnak elő minimális számban.

Ez a tény jelentheti a temetkezési szokások szerves részeként végrehajtott halotti lakoma jelentőségének csökkenését is, ami talán a halott és az élők közötti kapcsolat megváltozására vezethető vissza. Könnyű lenne ezt a kereszténység térnyerésével kapcsolatba hozni, s talán nem is minden alap nélkül, ha megnézzük azt, hogy a tároló- és konyhai edények szinte teljesen eltűntek a sírokból. Nem felejtethjük el ugyanakkor azt sem, hogy az ételek nem csupán kerámia vagy üveg edényben, hanem esetenként fatányéron, vagy tányér nélkül, esetleg egy vászondarabba csavarva is bekerülhettek a sírba, mint ahogy ezt a sírokban talált állatcsontok is bizonyítják – ez pedig árnyalhatja a kialakult képet.

Ami viszont nem változott a késő császárkori időszakban sem – a Márton András által vizsgált 3. századi viszonyokhoz képest – az az italfogyasztásra alkalmas edények magas száma a sírokban. A temetkezések nagy részébe csak 1-1 darab kerül bele ezekből, általában egy korsó vagy egy pohár formájában, de főleg Valeria északi részén nem ritkák az italfogyasztással kapcsolatba hozható készletek sem, úgymint a korsó – pohár, vagy palack – pohár páros. A valeriai limes menti katonai táborok esetében így, az italfogyasztásra szánt edények magas számából és az ételfogyasztásra alkalmas edények alacsony számából az a feltételezés is adódhat, hogy – legalábbis a katonaság esetében – az elhunyt és az élők közötti kapcsolat némiképp megváltozott, vagyis a *silicernium* jelentősége csökkent, míg a *circumpotatio*-é emelkedett, ami a katonaság borfogyasztási szokásainak ismeretében nem lenne minden alap nélküli. Nem szabad elfelejteni ugyanakkor, hogy az italfogyasztásra alkalmas edények száma a korábbi időszakokban is magas volt, ami árnyalhatja ezt a feltételezést, így a kérdés vizsgálatához a disszertációban tárgyalt 4 temetőnél nagyobb terület elemzése szükséges.

A témakörben megjelent korábbi publikációk

Szabó Antal – Váradyné Péterfi Zsuzsanna: Paks-Dunakömlőd, Bottyánsánc (Lussonium).
In: Régészeti Kutatások Magyarországon 2010, 318 – 319. Bp, 2012.

Szabó Tibor – Szabó Antal: Results of the research project focusing on the geospatial analysis and modelling of the settlement structure of Paks (Tolna county, Hungary) from Antiquity to the 20th century. In: Kajos, L F; Bali, Cintia; Puskás, T; Szabó, R (szerk.) XI. Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia 2022 Tanulmánykötet. 11th Interdisciplinary Doctoral Conference 2022 Conference Book. (2022) 534-542.

Szabó Tibor – Szabó Antal: Lussonium (Paks-Dunakömlőd) római kori erődjének és temetőjének felmérése, térképezése, térinformatikai régészeti adatbázis létrehozása. In: Abriha-Molnár, Vanda Éva (szerk.) Az elmélet és gyakorlat találkozása a térinformatikában XIV. Theory meets practice in GIS Debrecen (2023) 275-279.

Szabó Antal: Feltárások Lussonium római kori temetőjében: (2009 – 2017. évi kutatások).
In: Paksi Múzeumi Füzetek 8, 119-157. Paks, 2018.

Szabó Antal: Lussonium római kori temetőjének 2018. évi kutatása. In: PONTES - A PTE BTK Történettudományi Intézetének Évkönyve. (2019) 161 – 166

Antal Szabó: Angaben zu de Totenbetten des römischen Gräberfeldes von Lussonium. In: Farkas, István Gergő; Neményi, Réka; Szabó, Máté (szerk.) Visy75. Artificem commendat opus. Studia in honorem Zsolt Visy. Pécs, (2019) 534-545.

Szabó Antal – Fazekas Ferenc – Visy Zsolt – V. Péterfi Zsuzsanna.: Paks-Dunakömlőd, Bottyánsánc: (Lussonium). In: Régészeti Kutatások Magyarországon 2009. 301-303. Bp, 2010.